

Kieli(koulutus)politiikka

– muutakin kuin julkilausuttua ja virallista sääntelyä

Taina Saarinen, Pirkko Nuolijärvi, Sari Pöyhönen & Teija Kangasvieri (toim.): *Kieli, koulutus, politiikka. Monipaikkaisia käytänteitä ja tulkintoja*. Tampere: Vastapaino 2019. 320 s. ISBN 978-951-768-707-2.

Käsillä oleva artikkelikokoelma tarjoaa kattavan ja ajantasaisen katsauksen suomalaisen kieli- ja kielikoulutuspolitiikan haasteisiin. Teoksen lähtökohdanna on kaiken kielellisen toiminnan ja kieli(koulutus)politiikan ideologisuus. Artikkelien tarkastelutasot vaihtelevat laajoista historiallisista katsauksista tapaustutkimuksiin. Tuloksena on monitasoinen kokonaisuus, joka kuvaa sekä kielipolitiikan näkyviä että näkymättömämpiäkin ulottuvuuksia.

Teoksessa on 11 artikkelia, joista ensimmäinen on kirjan toimittajien Taina Saarinen, Pirkko Nuolijärven, Sari Pöyhösen ja Teija Kangasvierin kirjoittama johdanto. Muut artikkelit on jaettu kolmeen temaattiseen osioon: ”Poliittiseen kieleen”, ”Koulutuksen ja pedagogiikan politiikkoihin”¹ sekä ”Työelämään ja integroitumiseen”. Jaottelu on pääasiassa erittäin onnistunut, ja eri osioiden artikkelit liikkuvat kieli- ja koulutuspolitiikan eri tasoilla joustavasti ja toisiaan täydentäen.

Johdannossa toimittajat avaavat lukijalle kirjan lähtökohdat kieli- ja kielikoulutuspolitiikan ilmiöiden tarkasteluun. Tekijöiden mukaan teoksen tavoitteena on tuoda esiin, kuinka kaikki kielet, kieli- muodot ja kielenkäyttö ovat jatkuvan ar-

vionnin ja erilaisten arvostusten alaisina ja kuinka kielipolitiikka on ilmiönä laajempi kuin tavanomaisin näkemys siitä vain julkilausuttuna ja virallisena sääntelynä. Kielipolitiikan kenttää tarkastellaan kaarena julkisesta yksityiseen, tietoisesta tiedostamattomaan ja myös sellaiseen ideologiseen ohjailuun, jota on vaikea havaita. Kieliä ja niiden käyttötapoja koskevat kieli-ideologiat ohjaavat päätöksentekoa niin valtakunnan tasolla, luokkahuoneissa, työpaikoilla kuin kotonakin. Tästä huolimatta kaikkein yksityisin eli perheen kielipolitiikka ja siihen vaikuttavat tekijät jäävät teoksessa vain muutamien mainintojen varaan.

Ideologinen kielipolitiikka

Kirjan ensimmäisen osan avaa Pasi Ihalaisen, Pirkko Nuolijärven ja Taina Saarisen artikkeli ”Kamppailua tilasta ja vallasta – kieli- ja kielikoulutuspolitiikan historiallisesti kierrätetyt diskursit”, joka kuvaa nykyajan kielipoliittisten voimien historiallisia juuria ja niihin liittyviä ideologioita. Artikkelissa nostetaan esiin ne käänneet ja tekijät, jotka ovat mahdollistaneet suomenkielisen väestön säilymisen ja suomen kielen kehittymisen kulttuurikieleksi. Tekijät tarkastelevat esimerkiksi reformaation vaikutusta suomen kirjakielen kehitykseen ja Venäjän vähäistä kielipoliittista kontrollia 1800-luvulla. Artikkelissa korostuu kuitenkin erityisesti se, kuinka kielipolitiikka on ihanteiden ja ideologioiden ohjaamaa ja historiallisten prosessien värittämää. Monet Suomessa edelleen valitsevat kielipolitiikan erimielisyydet ovat juuriltaan vanhoja, kuten edelleen jatkuva keskustelu ruotsin kielen asemasta.

1. Osa 2 on nimetty teoksessa kahdella eri tavalla: sisällysluettelossa ”Koulutuksen suuret ja pienet linjat” ja sivulla 119 ”Koulutuksen ja pedagogiikan politiikat”.

Niin tässä artikkelissa kuin koko teoksessa tuodaan hyvin esiin se, ettei kielipolitiikassa mikään ole irrallista.

Kielipolitiikka on ollut keskeinen osa kansallisvaltioiden muodostumista. Myös suomalaisen niin sanotun kuvitellun yhteisön (ks. Anderson 2007 [1983]) yhtenä perustana on ajatus kansakuntaa yhdistävästä omasta kielestä. Suomessa kansallisvaltion nationalistiseen diskurssiin on sisältynyt kuitenkin yhden sijaan kahden kansalliskielen kädenväntö, minkä vaikutuksesta virallisesti kaksikielistä, käytännössä monikielistä Suomea hallitsevat voimakkaasti yksikieliset tilat. Kahden kansalliskielen rinnakkaiselo on väistämättä muodostanut enemmistö- ja vähemmistöasetelmia, joita Peteri Laihonon ja Mia Halonen tarkastelevat artikkelissaan ”Vähemmistöt ja enemmistöt kieli-ideologisina käsitteinä”. He selvittävät termien *enemmistö* ja *vähemmistö* käyttöä vanhoissa, kansallisesti merkittävissä teksteissä, kuten *Kantelettaressa* ja *Maamme*-kirjassa sekä nykyisen Suomen perustuslaissa ja perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteissa. Näin he pyrkivät osoittamaan suomalaisen kielikoulutuspolitiikan yksi- ja yhtenäisyyskielisyysideologian syvät juuret ja sen, kuinka kyseinen ideologia vallitsee maassamme edelleen.

Kaikki kielipolitiikka on ideologista. Kansallisvaltioissa kieli sitoo ihmisiä yhteen ja toisaalta myös erottaa heitä toisistaan tuottaen näin erilaisia puhujaryhmiä. Puhujaryhmien määrittäminen enemmistöksi ja vähemmistöksi ei kuvasta ainoastaan kansallisvaltioiden perusajatusta siitä, että jokaisella ryhmällä on oma kielensä, vaan myös ryhmien välisiä erilaisia valtasuhteita ja vaikuttamisen mahdollisuuksia. Kirjoittajat korostavatkin, että ”kielten erottelussa ja arvottamisessa on aina lopulta kyse puhujien arvottamisesta” (s. 65).

Edellä esitellyt artikkelit täydentävät toisiaan saumattomasti ja antavat luki-

jalle hyvän kuvan Suomen kielipolitiikasta tilanteesta ja sen syistä. Onkin yllättävää, että ensimmäisen osan päättää artikkeli, joka tekee aimo loikkauksen makrotason historiallisista kielipolitiikasta katsauksista nykyhetken sosiaalisiin medioihin. Sirpa Leppäsen, Heidi Vaaralan ja Peppi Taalaan artikkeli ”Sosiaalinen media – mahdollisuuksia ja haasteita kielikoulutuspolitiikalle” keskittyy sosiaalisen median kielikoulutuspolitiisiin vaikutuksiin ja mahdollisuuksiin. Kirjoittajat tuovat muun muassa esiin, kuinka sosiaalisissa medioissa kielipolitiikka muotoutuu vuorovaikutuksessa, erillisten normien rajoissa ja toisinaan myös niitä rikkoen. Sosiaalisessa mediassa on käynnissä jatkuva tasapainoilu vallitsevien kielinormien ja sosiaalisten medioiden yhteisöjen sopivien tekstikäsitysten välillä. Mielestäni artikkeli olisi sopinut temaattisesti paremmin teoksen toiseen osaan, sillä se tarjoaa muun muassa konkreettisia näkökulmia sosiaalisten medioiden hyödyntämiseen kieltenopetuksessa. Sijoittelustaan huolimatta artikkeli nostaa esiin digitaalisuuden tärkeänä kielipolitiikan nykyulottuvuutena. Sosiaalinen media on merkittävä osa kielenkäyttäjien, erityisesti nuorten, arkea, ja sosiaalisen median kielipolitiittiset normit (mm. multimodaalisuus, luova ja varioiva kielenkäyttö) heijastuvat myös sen ulkopuolelle. Kirjoittajat peräänkuuluttavatkin sosiaalisen median vaikutusten ja läsnäolon parempaa huomioonottamista kielikoulutuspolitiikassa.

Kieli(koulutus)politiikan monet tilat

Teoksen toinen osio alkaa Taina Saarisen, Merja Kauppinen ja Teija Kangasvierin kirjoittamalla artikkelilla ”Kielikäsitukset ja oppimiskäsitukset koulutuspolitiikka linjaamassa”. Tarkastelemalla suomalaisen koulutuspolitiikan kehitystä sekä kieli- ja oppimiskäsitteitä 1800-luvulta

2000-luvulle artikkeli syventää lukijan ymmärrystä niistä konteksteista, joihin (kieli)koulutuspolitiikan kehitysvaiheet asettuvat. Samalla se antaa hyvän yleiskuvan suomalaisen koulujärjestelmän kehityksestä. Erityisen onnistuneena pidän kuvausta siitä, miten näkemykset kieltenopetuksen tarpeista ovat ajan saatossa muuttuneet. Käännös formalistisesta funktionaaliseen kielikäsitteeseen näkyvät kieltenopetuksen menetelmissä: siinä missä aiemmin painotettiin rakenteiden ulkoa opettelua, nykyopetuksessa kieli näyttää tilanteisena, toiminnallisena ja varioivana. Myös tässä artikkelissa kirjoittajat pysähtyvät kielen ja kansalaisuuden yhtenäisyyden äärelle pohtiessaan äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineen ideologisuutta ja sitä, kuinka oppiaineen tehtävä oli 1990-luvulle asti ollut kansallista identiteettiä ylläpitävä.

Kati Kajanderin, Tarja Nymanin ja Jaana Toomarin artikkelissa ”Kieltenopettajan monet roolit – kansankynttilästä asiantuntijaksi ja kielikoulutuspoliittiseksi vaikuttajaksi” käsitellään kieltenopettajuutta paitsi professionaalisena asiantuntijuuksena myös vaikuttamisena. Kielienopettajan työhön sisältyy valtaa ja vastuuta, kun opettaja toimii kielipoliittisena vaikuttajana ja auktoriteettina luokkahuoneessa, koulussa ja osin sen ulkopuolellakin, esimerkiksi alaansa liittyvässä yhdistys- tai järjestötoiminnassa. Kirjoittajat keskittyvät erityisesti kieltenopettajaksi opiskelijien piirustuksiin opettajien erilaisista rooleista. Artikkeleihin valittujen esimerkkien valossa opiskelijoiden opettajuuskäsitteeseen ei kuitenkaan kuulu yhteiskunnallinen asiantuntijarooli. Päinvastoin: piirustukset uusintavat monilla tavoin perinteisiä stereotyyppioita opettajuudesta. Mahdolliseksi syyksi kirjoittajat esittävät muun muassa opettajankoulutuksen ja opetusharjoittelun luonteen: kumpikaan ei korosta opettajan yhteiskunnallista vastuuta, ja opetusharjoittelussakin tutustutaan ensisijaisesti vain

opetuksen suunnitteluun ja toteutukseen. Mikäli koulutus ei ohjaa opiskelijoita tiedostamaan omaa toimijuuttaan laajemmin, heiltä jää uupumaan tieto arkipäivän kielipoliittisista toimista ja yhteiskunnallisesta vastuusta.

Opetuksen kielipoliittisia ulottuvuuksia käsitellään myös Niina Liljan, Karita Mård-Miettisen ja Tarja Nikulan artikkelissa ”Luokkahuone kielipoliittisena ja kielikoulutuspoliittisena tilana”. He tarkastelevat luokkahuonetta kielipoliittisten voimien risteymänä, jossa erilaiset kielikoulutuspoliittiset asiakirjat sekä koulutuksen diskurssit ja ideologiat kohtaavat ja konkretisoituvat toiminnaksi, johon sisältyy valta-asetelmia ja vaikuttamisen tapoja. Artikkelissa kuvataan erilaisia monikielisten luokkahuoneiden vuorovaikutustilanteita, joista kirjoittajat analysoivat opettajien tapoja ohjata monikielisiä oppilaita yksikielissä opetustilanteissa. Aina pelkää opettaja ei kuitenkaan ylläpidä yksikielistä opetustilaa, vaan myös monikieliset oppilaat osallistuvat opetuksessa virallisena pidetyn yksikielisyyden ylläpitämiseen valvomalla toisiaan. Kirjoittajat laajentavat luokkatilanteiden kielipolitiikan koskemaan myös luokan visuaalista ja fyysistä tilaa, joka omalta osaltaan ilmentää opetusinstituutioissa vallitsevia käsityksiä siitä, mitä kieliä pidetään toisia arvokkaampina (ks. myös Brown 2012). Artikkelissa tarkastellaan esimerkkien avulla koulujen tiloissa näkyviä kieliä. Tällaisia ovat esimerkiksi erilaiset kyltit, ohjeet ja ilmoitukset. Myös luokkahuoneen toiminnassa käytettävien oppimateriaalien kielivalintoja tarkastellaan kielipoliittisesta näkökulmasta.

Toisen osan päättää Tuuli Fromin ja Fritjof Sahlströmin kirjoitus ”Rinnakkaisia tiloja – ruotsinkielinen koulutus suomalaisessa koulutusjärjestelmässä”. Kirjoittajat avaavat perusteellisesti niin sanottua Taxellin paradoksia ja pohtivat perusteita kahdelle rinnakkaiselle,

yksikieliselle koulutusjärjestelmälle. Taxellin paradoksilla viitataan näkemykseen, jonka mukaan yksikielisten ruotsinkielisten ratkaisujen suosiminen on varmin tapa ylläpitää suomalaisen yhteiskunnan eri osa-alueiden kaksikielisyyttä (Taxell 1986). *Svenska rum* – ruotsinkielinen tila – on toiminut kielen koskemattomuuden, kielellisen ja kulttuurisen identiteetin vahvistumisen ja ruotsinkielisyyden säilymisen takeena. Toisaalta rinnakkaiset tilat rakentavat välilleen rajoja, jotka pitävät kieliä sekä niiden puhujia etäällä toisistaan (Boyd & Palviainen 2015). From ja Sahlström esittelevät tutkimusaineistoaan kieliparikouluista, joissa suomen- ja ruotsinkielinen koulu toimivat samassa rakennuksessa. Kieliparikouluissa kielten lisäksi myös ideologiat törmäävät: toisaalta yksikielistä tilaa pyritään suojelemaan, toisaalta vallitsee kaksikielisyyden etuja painottava diskurssi. Kieli luo koulun arjessa ja vuorovaikutuksessa rajoja, joita oppilaat toisinaan ylittävät. Sekä opettajat että oppilaat ohjailevat kielenkäyttöä pääasiassa ylläpitääkseen tilojen yksikielisyyttä. Tämä johtaa oppilaiden jopa kielipoliisimaiseen toimintaan, jossa kansalliskielten välistä rajaa korostetaan ja vahvistetaan.

Kieli porttina työelämään

Kolmannen osion aloittaa Aija Virtasen ja Mia Raitaniemen laatima artikkeli ”Työelämän kielikäytänteet monikielisissä yhteisöissä”. Pidän sen tärkeimpänä antina näkökulmia työelämän kielikoulutukseen: nykypäivän jatkuvassa työperäisen maahanmuuton paineessa kansainväliset työntekijät voivat jäädä suomen oppijoina oman onnensa nojaan, mikäli työnantaja ei tarjoa kielikoulutusta. Tämä on omiaan hidastamaan ja vaikeuttamaan kansainvälisten työntekijöiden suomen oppimista. Toisaalta kansainvälisen työvoiman ja maahanmuuttajien kielikoulutus on muuttunut entistä työelämälähtöisemmäksi, jolloin suomen kielen taito ja

erityisesti ammatillinen kielitaito pyritään saavuttamaan yhtäaikaaisesti.

Sari Pöyhönen, Minna Suni ja Mirja Tarnanen käsittelevät kotoutumisen kielipolitiikkaa artikkelissaan ”Kieli kotoutumispolitiikan ytimessä – aikuiset maahanmuuttajat matkalla työelämään”. Artikkelin on katsaus suomalaisen maahanmuutto- ja kotoutumispolitiikan vaiheisiin ja kielikoulutuspoliittisiin painotuksiin 1970-luvulta nykypäivään. Artikkelissa korostuu se, miten kielikoulutuspolitiikassa ei aina huomioida riittävästi sitä, että maahanmuuttajat ovat heterogeeninen ryhmä, jonka kielikoulutustarpeet ovat moninaiset. Tekijät tukeutuvat muun muassa Kurjen (2019) näkemykseen maahanmuuttajaistamisen prosessista, joka on rodullistava ja tekee näkyvämmäksi maahanmuuttajien yksilöllisen osaamisen ja erilaiset tarpeet. Maahanmuuttajat saatetaan nähdä ”kielitaidottomina”, mikäli he eivät puhu eurooppalaisia kieliä tai heidän monikielisyyttään tai kielitaitoaan ei tunnisteta. Kirjoittajat toteavat Pyykön (2017) tavoin, että maahanmuuttajien monikielisyyttä olisi tärkeää tarkastella kansallisen kielivarannon näkökulmasta. Aikuisten, erityöperäisten maahanmuuttajien kohdalla paine oppia suomea on niin voimakas, että maahanmuuttajien tarvetta tai oikeutta ylläpitää omaa monikielisyyttään ja oppia suomen lisäksi esimerkiksi englantia ei ole pystytty vielä huomioimaan kotoutumisen kielipolitiikassa.

Teoksen viimeinen artikkeli ”Arviointi kielipoliittisena ja kielikoulutuspoliittisena toimintana” sulkee ympyrän. Ari Huhta ja Sari Ahola kirjoittavat kielitaidon arvioinnin roolista kielipolitiikassa ja kielikoulutuspolitiikassa. Artikkelin kuitenkin painottaa sitä, että kielitaidon arviointi ei ole ainoastaan virallista ja näkyvää kielipoliittista toimintaa vaan kuuluu myös arkiseen vuorovaikutukseen. Arviointi on vallankäyttöä erityisesti erilaisissa portinvartioinnin tilan-

teissa, kuten kansalaisuuden hakemisessa. Tästä syystä arvioijien olisi tärkeää olla entistä tietoisempia toimintansa vaikutuksista ja rajoituksista. Kielitaidon arvioinnilla on paljon yhteiskunnallista vaikutusta, mutta erityisesti sillä on vaikutusta arvioitavan yksilön elämään.

Kohti moninaisempaa kieli(koulutus)politiikkaa

Toimittajien mukaan teoksen tavoitteena on tuoda ilmi, että kielipolitiikka ja kieli-koulutuspolitiikka eivät ole muista yhteiskunnan ilmiöistä irrallisia ja että kielipolitiisilla ja kielikoulutuspoliittisilla toimilla on laajoja ja toisinaan yllätyksellisiäkin vaikutuksia (s. 10–11). Nähdäkseni kokonaisuus onnistuu tämän tavoitteen saavuttamisessa hyvin.

Teoksen rakenne tuo hyvin esiin kielipolitiikan moninaisuuden. Teos suhtautuu kriittisesti niihin kielipoliittisiin toimiin ja oletuksiin, joita pidetään usein itsestään selvinä. Teos ottaa myös tervetulleen askeleen kohti kielellisesti moninaisemman Suomen tarpeita tarkastellessaan niitä rajoja, joita nykyinen kieli(koulutus)politiikka ylläpitää ja uusintaa.

HEIDI NIEMELÄ
etunimi.sukunimi@oulu.fi

Heidi Niemelä on suomen kielen
väitöskirjatutkija Oulun yliopistossa.

Lähteet

- ANDERSON, BENEDICT 2007 [1983]: *Kuvitelut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- BROWN, KARA D. 2012: The linguistic landscape of educational spaces. Language revitalization and schools in southeastern Estonia. – Durk Gorter, Heiko F. Marten & Luk Van Mensel (toim.), *Minority languages in the linguistic s.* 281–298. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BOYD, SALLY – PALVIAINEN, ÅSA 2015: Building walls or bridge? A language ideological debate about bilingual schools in Finland. – Mia Halonen, Pasi Ihalainen & Taina Saarinen (toim.), *Language policies in Finland and Sweden. Interdisciplinary and multi-sited comparisons s.* 57–89. Bristol: Multilingual Matters.
- KURKI, TUULI 2019: *Immigrant-ness as (mis)fortune? Immigrantisation through integration policies and practices in education*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- PYYKKÖ, RIITTA 2017: *Monikielisyys vahvuudeksi. Selvitys Suomen kielivarannon tilasta ja tasosta*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017: 51. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- TAXELL, CRISTOFFER 1986: *Enspråkiga lösningar ger tvåspråkig service*. – *SFV:s Kalender 1986 s.* 61–64. Helsinki: Finlands folkskolans vänner.